

УДК 911.3

Коцюба А. І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

САКРАЛЬНІ СПЕЛЕСТОРЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ МІСТА КИЄВА

Стаття присвячена виявленню та аналізу сакральних спелестологічних ресурсів в межах підземних систем міста Києва. Виокремлюються основні умови існування таких формацій задля розвитку спелестології як рекреаційного виду діяльності. Надані приклади сакральних підземних архітектурних споруд, їх аналіз. Okремо визначено ряд підземних об'єктів міста Києва для подальшого їх спелестологічного дослідження та розвитку в них рекреації.

Ключові слова: рекреація, спелестологія, спелесторекреація, паломництво, релігійний туризм, сакральний об'єкт.

Актуальність теми. За рахунок особливостей ландшафтної структури та рельєфу, що змінювались внаслідок антропогенного впливу на території міста Києва, а також багатою історією, дана місцина багата спелестологічними пам'ятками, що можуть якісно сформувати новий напрям рекреації в межах території міста. Серед пам'яток старовини існує досить велика кількість печер сакрального характеру, що зустрічаються по всій території міста. Релігійні споруди Києво-Печерської Лаври, Ближні та Дальні печери даного комплексу мають досить велику популярність у їх дослідженні, Звіринецькі та Китаївські печери, Кирилівські галереї та інші не менш відомі релігійні об'єкти є однією з найбільших православних святинь міста та загалом України. Печерні споруди де знаходяться мощі подвижників зараз використовуються як релігійний і паломницький осередок. Але незважаючи на це, існуючі сакральні об'єкти, що існують в межах міста і не є дослідженими. Вони можуть виступати у спелестологічних дослідженнях та мати рекреаційний напрям розвитку в майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні дослідженням особливостей релігійного туризму та паломництва займаються такі дослідники: С. П. Романчук, О. О. Любіцева,

Д. І. Абрамович, В. В. Вечерський, В. Антонович. Окремо необхідно зазначити археолога та історика П. П. Толочко, що у своїх працях розкриває історичні особливості існування підземних релігійних храмів та печер. Р. Ю. Шевченко, що описує просторові DESTИНАЦІЇ сакральної архітектури міста Києва, В. Ляшенко, що описує печери Києва та ін.

Мета. Проаналізувати підземні релігійні об'єкти міста Києва у використанні спелестологічних дослідженнях та рекреації. Географічно дослідити місця і об'єкти християнського паломництва на території столиці та їх спелестологічно аналізувати.

Терміни та визначення. Спелестологія – новий напрям у науковій та у туристичній діяльності. Важливим фактором існування якого є наявність підземних антропогенних об'єктів, що не використовуються за прямим призначенням. До таких об'єктів відносять підземні порожнини, що були у минулому пов'язані з видобутком сировини, а також підземні архітектурні споруди (церкви, храми) [8].

Виклад основного матеріалу. Одним з питань, що необхідно з'ясувати це визначення та аналіз релігійного напрямку туризму та паломництва, що супроводжується походом до підземних сакральних об'єктів.

Так, у літературних джерелах автори визначають сутність релігійного туризму в залежності від мотивації. Тобто, у деяких авторів можна знайти поєднання релігійного туризму з паломництвом як одного цілого з висвітленням окремих ланок та різновидів. У інших – релігійний туризм є автономною одиницею, що тільки опосередковано торкається тематики паломництва, визначаючи спільні та відмінні риси.

Релігійний туризм визначають різновидом культурно-пізнавального туризму, він має з паломництвом спільні об'єкти, місця та один час здійснення подорожі. Але контингент подорожуючих, їх мотивація до подорожі, мета, а відповідно й вимоги до комфортності, якості обслуговування, форм організації, змісту екскурсій суттєво відрізняються [5].

Це різновид туризму, пов'язаний з наданням послуг і задоволенням потреб туристів, що прямують до святих місць і релігійних центрів, що знаходяться за межами звичайного для них середовища. Релігійний туризм включає: паломницький туризм, езотеричний, сакральний та власне релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної спрямованості [1]. Він характеризується

власною ритмічністю, позасезонністю, зумовленою календарними релігійними святами.

Особливістю у паломницьких походах є маршрутна лінія, по якій турист проходить певні сакральні об'єкти, проводячи біля них релігійні загальноприйняті або власні обряди. Okремо, необхідно зазначити, що вибір маршруту залежить від наявності об'єкту та комфортності власне руху (використовуючи транспорт, або йти пішки).

Місцями паломництва є природні або антропогенні об'єкти, визначенні священними (сакральними). Категорія священного визначається як те, що має святість, освячене, пов'язане з релігійним культом, шановане, заповітне, тобто особливо цінне, містичне. Релігійний підхід до сакралізації пов'язаний з видіннями, дивами, діяннями засновників релігій, їх послідовників, з центрами духовного життя.

Існують інші підходи до сакралізації об'єкту, коли сакральними пропонується визначити некрополі – місця, пов'язані з похованням видатних осіб або місця, пов'язані з визначними історичними подіями, тобто певні «місця сили», завдяки долученню паломника до енергії яких, він отримує задоволення. Кожен з таких об'єктів має свою функцію. Так до основних функцій необхідно віднести: консолідує (об'єкт є умовним центром певної території, в межах якої проживає релігійна громада); медіаторну (об'єкт виконує посередницьку роль між людиною та Богом в релігійній структурі всесвіту); комунікативну (об'єкт є центром суспільного життя); протекторну (об'єкт є захисником людей, які проживають на певній території або у соціальному угрупованні); лікувальну (об'єкт сприяє лікуванню та одужуванню) та природоохоронну (об'єкт може сприяти збереженню довкілля) [2].

Вигідне географічне положення Києва історично спонукало розвитку території, підвищення кількості населення та якості життя. Про це свідчить велика кількість архітектурних та археологічних знахідок. Okремо, і до нашого часу в межах міста існує велика кількість сакральних об'єктів заснованих в різні епохи, що на даний час реконструюються, відвідуються стихійно або організовано з залученням туристсько-рекреаційної сфери (екскурсійна діяльність).

Особливості ландшафтної структури та рельєфу території, а також історичного нашарування окремих подій та створення певних об'єктів, на території Києва виокремлюють певні райони поширення

таких підземних об'єктів. Кожен з районів має свої властивості, за рахунок яких дослідження спелестологічних об'єктів стає унікальним. Від так, визначення самої спелестологічної діяльності в межах окремих об'єктів нині залишається проблемою.

Загальнодоступні інформаційні джерела визначають спелестологічними об'єктами: історичні підземельні, каменоломні та індустріальні. До підземних відносять колектори підземних річок, системи підвалів початку століття, занедбані бомбосховища і стародавні підземні ходи. До індустріальних, як правило – архітектурні підземні пам'ятки (церкви, некрополі) [3].

Спелестологічні дослідження архітектурних підземних пам'яток та печерних комплексів і галерей є досить складними. Вони включають ряд методів та методик, що необхідно залучати у дослідженні. До підземних робіт спелестолога необхідно віднести: морфометричний та геологічний аналіз, методику топографічної зйомки під землею, морфологічний аналіз підземної порожнини, гідро- та мікрокліматичний аналіз, особливості доступу до підземної порожнини та ін. Окремо необхідно проаналізувати та дослідити археологічні знахідки та особливості історію розробки підземної порожнини (як викопана чи видовбана, за допомогою яких спеціальних засобів). Дослідження в межах району має включати окрім вже стандартних принципів та методів – нові технічні засоби, що будуть підпорядковуватись лише конкретній унікальній підземній формації або структурі. До нових методів необхідно віднести метод 3D моделювання підземної порожнини. Також, за потреби користувач може використовувати туристські схемам компонентів культового релігійно-паломницького середовища. Окремо сучасні GIS-технології, дозволяють швидко одержувати і якісно аналізувати масиви даних, таким чином, проблема інженерно-технічного забезпечення досліджень усувається [6].

Перші спроби до наукового підходу вивчення Київських печер розпочалися в кінці XVII ст., коли їх дослідив Й. Гербіній, який доводив штучне походження печер. Відкриття печер супроводжувалося відкриттям та загальним аналізом існування сакральних підземних порожнин. Якісні дослідження розпочалися у кінці XVIII ст. на початку XIX ст. за участі дослідників з тогочасного Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва (засноване у 1910 році). Дане товариство об'єднало у собі місцевих археологів, істориків, мистецтвознавців з метою розшуку, охорони, вивчення та опису пам'яток старовини і мистецтв міста

Києва. Було утворене з ініціативи членів Товариства Нестора-літописця [7].

За дослідженнями тогочасних науковців, було визначено, що печери в межах Києва прокладалися в лесовій породі (глибини 5-20 м). Лес – це тонкозерниста пухка однорідна порода сірувато-жовтого або палево-жовтого кольору, пориста, карбонатна. Лес майже не пропускає воду і має дуже щільну структуру. Особливістю є те, що виритий у цій породі хід до 1,5 м в ширину і 2-3 м у висоту, зберігається незмінним протягом значного періоду. Так, за рахунок досить піддатливого до обробки матеріалу, у лесових пагорбах Києва давньокиївські монахи створювали великі підземні лабіринти та галереї. Більшість таких рукотворних печер представлено монастирями XI -XVI ст. В основному, більшість підземних об'єктів, укріплені деревом та оброблялися цеглою, мають рівну прямокутну форму, с заглибленнями для лежанки (іноді покрито глиною або деревом). Такі галереї зустрічаються науковцям при дослідженні об'єктів часів Київської Русі [4].

Відомо, що на території Стародавнього Києва існувало набагато більше дохристиянських культових місць ніж було визначено та досліджено за християнську добу.

У поселеннях прадавнього Києва були присутні поховальні пагорби та культово-релігійні сакральні місця та споруди: знахідки культового знаряддя, ідолічні місця та капища також були знайдені в районі сучасного Володимирського узвозу та Подолу. На їх місці пізніше зведені: храм Різдва Христового на Поштовій площі, каплиця Хрещення Русі. Старовинні сакральні місця епохи міді знаходилися на території центральної частини сучасного Подолу, гір Кисилівки, Киянки, Старокиївської, Уздихальниці, Хор'євиці та Щекавиці. Фактично на основах стародавніх об'єктів, нині розміщуються: храм Миколая Притиска, храм Воздвиження Христа Господнього, храм Адвентистів Сьомого Дня, Флорівський жіночий монастир із Вознесенським, Казанським, Тихвинської Богоматері, Воскресенським, Трапезним храмом та дзвіницею А. Меленського, храм Богородиці Пирогощої, Покровський храм із дзвіницею, храм Миколая Доброго, Андріївська церква [6].

Судячи з вище зазначеного необхідно зауважити, що географічно існувала тенденція певної «заміни» язичницьких сакральних об'єктів християнськими храмами, що були побудовані в межах міста Києва.

У 988 р. князь Володимир Великий запровадив християнство

в його східному (візантійсько-слов'янському) обряді як державну релігію Київської Русі. Перехід до християнської віри супроводжувався будівництвом храмів та православної сакралізації міста.

Однак, письменні пам'ятки Київської Русі дають основу вважати, що окремі печери на території Києва могли з'явитися на багати раніше заснування Печерського монастиря як головного релігійного центру. У літературних джерелах згадують Варяжські печери [4].

Початок життя монахів в печерах Києва розпочався в середині XI ст. коли один з ченців викопав собі печеру у пагорбі біля Дніпра. У X-XI століттях саме печери стають першими християнськими монастирями і храмами. Особливістю таких храмів є досить велика розгалуженість тунелів та келій – малих кімнат, виритих у породі, в яких жили ченці або черниці. Більшість келій, що зустрічалася дослідникам, були замуровані, маючи невеликий отвір для подачі води та їжі замурованим ченцям.

Основний принцип створення підземних православних храмів полягає у тому, що перші київські християни виступали першими подвижниками нової віри. Уникаючи переслідувань з боку співгромадян та прибічників тогочасного вірування – язичництва (вірування, де основою існування всього була природа, а все, що стосувалось життя людей та їх середовища – прояв богів природи), вони повертаються у старі, вже існуючі занедбані печери, розчищають їх і влаштовують там печерні храми. За рахунок того, що монахів ставало більше, підземні храми ставали тісні, і ченці виходили з печер на поверхню, споруджували малі дерев'яні храми, а навколо них келії. Так утворювалися поблизу печер наземні монастирі. В таких підземних храмах часто зустрічаються написи але значна части з них знищена часом, засипана, а також могла бути стерта людьми, під час проникнення до печер злодіїв.

На даний час більшість рукотворних печер засипані. Відкриття нових досить кропітка робота. Такими дослідженнями саме рукотворних печер займається спелестологія. Виявлення та аналіз спелестологічних об'єктів в межах рекреаційного використання частково пов'язане з територіальними особливостями і має різні властивості виділення. Методологія спелестологічних досліджень залежить від можливості та якості існування спелесторесурсу, пов'язаного з сучасним розумінням історичних технічних підземних споруд крізь сучасні технологічні можливості

населення. Не раз печери досліджувалися, закривалися і заново відкривалися. Більшість їх досі маловивчених, здебільшого закриті для відвідування туристам та паломникам.

Висновки. Київ має досить значний прошарок сакральних об'єктів. Вони мають різний характер та властивості існування. Географічно, в межах міста підземні сакральні об'єкти групуються у декілька районів. Більшість сакральних формацій історично відносять до початку християнської епохи. Однак існує і велика кількість дохристиянських об'єктів, що на даний час не досліджена і не вивчена.

Розвиток спелесторекреаційного напрямку у даному випадку є актуальним та визначальним. Тому, що на даний час у науковому вимірі не існує повного списку підземних пам'яток та об'єктів. На жаль, в даний час практично немає ніяких нових пошуків, нових даних про об'єкти, а інтенсивна міська забудова приводить до значних ускладнень пошуку та дослідженню похованих під землею сакральних об'єктів. Методологічна база та практичне застосування спелесторекреації у пошуку та дослідженні сакральних утворень міста Києва дозволить у широкому обсязі виявити нові рекреаційні релігійно-паломницькі території та об'єкти.

Рецензент - доктор географічних наук, професор О. Ю. Дмитрук

Література:

1. Кляп М. П. Сучасні різновиди туризму : навч. посіб. [Текст] / М. П. Кляп, Ф. Ф. Шардор. – К. : Знання, 2011. – 334 с. (Вища освіта XXI століття).
2. Любіцева О. О. Паломництво та релігійний туризм : Навчальний посібник [Текст] / О. О. Любіцева, С. П. Романчук. – К. : Альтерпрес, 2011. – 416 с.
3. Стольберг Ф. В. Екологія города (урбоекологія) : Учебник [Текст] / Ф. В. Стольберг. – К. : Либра, 2000. – 464 с.
4. Толочко П. П. Древний Киев [Текст] / Толочко П. П. – К. : Наукова думка, 1976. – 205 с.
5. Устименко Л. М. Релігійний туризм як історико-суспільне явище [Текст] / Л. М. Устименко // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. – 2013. – Вип. 19 (2). – 189 с.
6. Шевченко Р. Ю. Просторові дестинації сакральної архітектури м. Києва : Монографія. – К. : 2014. – 147 с.

7. Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://leksika.com.ua/14191125/legal/kiyivske_tovarisstvo_ohoroni_pamyatok_starovini_i_mistetstva.

8. Ленінградська спелестологічна партія [Електронний ресурс]. Офіційний сайт. – Режим доступу: <http://lspb.spb.ru/Sablino/wwed.html>.

А. Коцюба

САКРАЛЬНЫЕ СПЕЛЕСТОРЕКРЕАЦИОННЫЕ РЕСУРСЫ ГОРОДА КИЕВА

Статья посвящена выявлению и анализу спелестологических сакральных ресурсов в пределах подземных систем города Киева. Выделяются основные условия существования таких формаций для развития спелестологии как рекреационного вида деятельности. Предоставляются примеры сакральных подземных архитектурных формаций, их анализ. Отдельно определен ряд подземных объектов города Киева для дальнейшего их спелестологического исследования и развития в них рекреации.

Ключевые слова: рекреация, спелестология, спелесторекреация, паломничество, религиозный туризм, сакральный объект.

A. Kotsyba

RELIGIOUS SPELESTOREKREATION RESOURCES OF KYIV CITY

The article is devoted to finding and analysis of speleologic Religious resources within underground systems of Kyiv. Distinguishes the basic conditions of the existence of such formations for progress of speleology as recreational kind of activity. Presented the examples of Religious architecture of underground formations, their analysis. Separately identified the number of underground objects of Kyiv for further their research and evolution of recreation in them.

Key words: recreation, speleology, spelestorekreation, pilgrimage, religious tourism, sacral objects.

Надійшла до редакції 7 квітня 2015 р.